

ВСТАНОВЛЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ІСПАНІЇ ТА ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XIX СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ІСПАНСЬКОГО КОНСУЛЬСТВА В ОДЕСІ)*

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відносини між Іспанським королівством і Російською імперією, попри географічну віддаленість обох держав, досягли нової, вищої, стадії співробітництва. У першу чергу воно стосувалося політичної співпраці в рамках антинаполеонівських коаліцій і врегулювання міжнародних конфліктів після закінчення наполеонівських воєн. Також розширилися торговельні контакти. Цьому сприяли успішні війни Росії проти Османської імперії, зокрема, у 1768–1774 і 1787–1792 рр. Відповідно до Кючук-Кайнарджийського (1774 р.) і Ясського (1792 р.) мирних договорів до Російської імперії відійшли території Північного Приазов'я та Причорномор'я, Кримський півострів, а російським кораблям дозволено вільний вихід у Середземне море. Згадані договори послужили важливою передумовою для відкриття нового, – середземноморського, – напрямку російської торгівлі, що був значно ближчим, безпечнішим і вигіднішим для країн південної Європи, ніж північний шлях до російських портів Балтійського моря. Водночас, після поділів Речі Посполитої у 1772, 1793 і 1795 рр., до Росії було приєднано всю Правобережну Україну. Таким чином, у складі Російської імперії опинилися аграрно розвинені українські землі, такі як Поділля, що знаходилися значно ближче до Чорного моря, ніж до Балтійського; на кінець XVIII ст. склалися необхідні умови для розвитку російської середземноморської торгівлі, безпосередньо пов'язаної з українськими землями.

Проблема іспано-українських або іспано-російських торговельних відносин першої чверті XIX ст. майже не розкрита в історіографії. В українській історичній літературі вона практично невідома. Її окремі аспекти побіжно вивчалися у російській радянській історіографії, як складова частина значно ширших досліджень, присвячених зовнішній торгівлі Російської імперії [1] та її політичних взаємин з Іспанією [2] окресленого періоду. Єдиним відомим нам спеціальним дослідженням із даної теми в іспанській історичній літературі є праця Анни Марії Шоп Солер, в якій розглянуто політичну й економічну співпрацю Іспанії та Росії у 1733–1833 рр. [3].

Отож, метою даної статті є заповнити історіографічну прогалину, що виникла у дослідженнях зовнішньоекономічних взаємин підросійської України першої чверті XIX ст. та розкрити етап становлення її торговельних відносини з Іспанією, започаткованих у той час.

Вивчення поставленої проблеми здійснено на основі аналізу матеріалів іспанського консульства в Одесі, а саме кореспонденції консула Луїса дель Кастильйо (1802–1825 рр.) до Міністерства закордонних справ своєї країни, що зберігається у Національному історичному архіві Іспанії [4]. Як додатковий джерельний матеріал використано збірники документів зовнішньої політики Росії XIX – початку XX ст., в яких розкрито головні аспекти іспано-російського економічного співробітництва [5; 6].

* Статтю підготовлено завдяки стипендії МАЕС-АЕСІ.

Встановлення постійних торговельних відносин між Іспанією та Росією відбулося у 1760-х рр. завдяки діяльності іспанського консула в Санкт-Петербурзі Антоніо Коломбі-і-Пас, який у 1773 р. заснував відповідний торговельний дім. Хоча торговельного договору між обома державами, попри невпинні пропозиції іспанських дипломатичних представників, так і не було підписано, у 1796 р. іспано-російська торгівля через балтійські порти досягла свого максимуму. Тільки впродовж вказаного року Балтійським морем до Російської імперії прибуло тридцять кораблів, що походили з Барселони, Малаги і Кадиса [3, 444].

Головними товарами іспанського експорту були вина, що користувалися митними пільгами, оливкова олія, продукти, вирощені/вироблені в Іспанії, та „колоніальні” товари: апельсини, бавовна, горілка, індіго, інжир, кава, какао, лимони, мигдаль, мідь, сіль, тютюн, цукор, шафран та ін. З Росії до Іспанії вивозили деревину, конопляні та лляні тканини, парусину, залізо, дьоготь, смолу, яловичі шкіри, а найбільше зерно. Торговельний баланс цього часу був на користь Іспанії, так що загальна вартість привезених іспанських товарів перевищувала російський імпорт майже у чотири рази [3, 445].

Проте наприкінці XVIII ст. іспано-російська торгівля припинилася. Причини цього крилися у переплетінні багатьох чинників, насамперед, у загостренні міжнародних відносин в Європі, викликаному війнами проти революційної Франції. У 1799 р. Іспанія, як французький союзник, опинилася у стані війни проти Росії та Великої Британії, внаслідок чого її кораблям було закрито вхід у Балтійське море. Але й після відновлення миру в 1801 р. [5, 94–95] іспанцям, що не змогли скласти гідної конкуренції англійським та голландським купцям, не вдалося відновити попереднього рівня торговельних відносин з Росією. Відтак, у 1806 р. А. Коломбі звернувся до державного міністра Іспанії з проханням дозволити йому перебратися до Парижа або Кадиса [3, 446].

Нова можливість для Іспанії встановити постійні торговельні відносини з Російською імперією з'явилася внаслідок успішної російської експансії на півдні сучасної України. Географічно ближчі, у порівнянні з далеким Петербургом, азовські й чорноморські порти, – Кафа, Керч, Маріуполь, Миколаїв, Одеса, Таганрог, Херсон та ін. – що почали розвиватися з кінця XVIII ст., були значно привабливішими для іспанських торговців. Від 1794 р. провідне місце серед них здобула Одеса, що поступово перетворилася в один із найважливіших торговельних центрів підросійської України та місце осідку іноземних дипломатів. Ще більшого піднесення Одеси було досягнуто після надання їй 24 квітня 1817 р. права безмитного ввезення і вивезення товарів у рамках системи *porto franco*^{*}, що набула чинності у 1819 р.

Рішення про створення іспанського Королівського консульства в Одесі було прийняте у 1802 р., а першим консулом призначено Луїса дель Кастильйо, який до цього часу обіймав посаду віце-консула у м. Туніс, що на півночі Африки [4, 27-07-1802]. До Одеси Кастильйо прибув тільки у листопаді 1804 р., подолавши „постійні зустрічні вітри та нещастя важкої й тривожної подорожі”, під час якої він втратив більшість свого багажу [4, 22-11-1804].

Хоча „українське” збіжжя на території Іспанії вперше з'явилось ще до створення консульства в Одесі. У 1782 р., за посередництва Ігнація Антуана, у Барселоні з'явився вантаж зерна з Херсона, що засвідчено відповідними

^{*} Про важливість для Іспанії чорноморської торгівлі свідчить хоча б той факт, що інформація про створення безмитної зони в Одесі була опублікована в офіційному виданні іспанського уряду „Gaceta de Madrid” від 24 липня 1817 р. [3, 457].

документами, які зберігаються в муніципальному архіві цього міста. Даний вантаж, – 16 500 фанег, або 915 750 літрів, – було перевезено двома кораблями, що належали одній із каталонських торговельних компаній. У 1803 р. сам Антуан розповідав, що за його ініціативи до Барселони було доставлено двадцять чотири кораблі з „українським” зерном [3, 459].

Першою великою перепоною, на яку наштовхнулася іспанська дипломатія, намагаючись встановити безпосередню торгівлю з чорноморськими портами Росії, стала відсутність дозволу іспанським торговельним кораблям вільно пропливати протоками Босфор і Дарданелли. Відтак, аби досягнути поставленої мети, іспанські мореплавці були змушені плисти під російськими прапорами [4, 18-04-1806], а іспанські дипломатичні представники у Стамбулі – клопотати, за активної підтримки російської дипломатії, про надання відповідного дозволу [5, 174, 215–220]. Окрім цього, навіть така напівлегальна торгівля переривалася внаслідок загострення відносин між Російською і Османською імперіями. Зокрема, напередодні та під час російсько-турецької війни 1806–1812 рр. і державно-політичних змін у самій Іспанії, зумовлених французькою інтервенцією 1807 р. та антифранцузькою „Війною за незалежність” 1808–1814 рр., прямі торговельні відносини між обома державами повністю припинилися*.

Частково відновити іспано-російську торгівлю вдалося у 1812 р. після підписання мирного договору між російським урядом та іспанською тимчасовою хунтою, що управляла в країні від імені короля Фернандо VII Бурбона (1808–1833 рр.), відстороненого французами у 1808 р. [2, 20–51]. Згідно з даними Луїса дель Кастильйо, у 1812 р. до Одеси припливло два іспанські кораблі, з яких тільки одному вдалося завантажити зерно і відплисти, у той час як інший був змушений зимувати на рейді Одеси через зледеніння прибережних вод [4, 26-11-1812]. Справжнє поживлення торговельних контактів між Іспанією та російськими портами у басейні Чорного моря стало можливим після реставрації абсолютного правління Фернандо VII у 1814 р. і завершення наполеонівських воєн у 1815 р. Хоча проблема вільного проходження проток, незважаючи на зусилля Мадрида та російської дипломатії, надалі залишалася невирішеною для торговельного флоту Іспанії [6, 62–64, 278–279].

У 1816 р., згідно з дипломатичним листуванням іспанського консула, до Одеси прибуло вісім кораблів з Маону** і Каталонії [4, 16-06-1816]. У 1817 р. – двадцять два іспанські кораблі завантажилися у порту Одеси, ще п’ять – в Таганрозі й три – у Кафі. При цьому загальна кількість морських транспортів, які впродовж цього року пройшли тільки через порт Одеси, склала 938 кораблів [4, 31-01-1818]***. Станом на початок серпня 1819 р. до Одеси прибуло тридцять іспанських кораблів і близько двадцяти – до Таганрога [4, 03-09-1819].

Щодо іспанського експорту, то його складова практично не змінилася у

* Очікування російської-турецької війни було ніби вироком для всієї міжнародної торгівлі чорноморських портів, узагалі, та Одеси зокрема. Відтак, до Іспанії надходили тривожні повідомлення від Луїса дель Кастильйо: „... якщо війну буде оголошено, торгівля цього міста повністю занепаде” [4, 30-08-1805], „... з цієї причини згасне блискуща комерція, якій Одеса завдячує своїм надзвичайним процвітанням” [4, 03-09-1805], „... війна з Туреччиною неминуча, вона потягне за собою незліченні втрати” [4, 22-11-1806].

** Портове місто, розташоване на о. Мінорка, що належить до Балеарських островів.

*** Відповідно до „Додатку” про стан торгівлі міста Одеси, складеного Луїсом дель Кастильйо за підсумками 1817 р., поруч із 22 іспанськими кораблями, у порту Одеси розвантажилися і завантажилися 420 російських кораблів, 182 – австрійських, 147 – англійських, 48 – шведських, 43 – іранських, 31 – сардинський, 30 – турецьких, 7 – данських, 7 – неаполітанських та 1 – сицилійський корабель [4, 31-01-1818].

порівнянні з другою половиною XVIII ст. Тут далі переважали товари з Іспанії та її американських колоній, а, згідно з консульським повідомленням, усі двадцять два іспанські кораблі, що в 1817 р. прибули до порту Одеси, були завантажені „чорним тютюном” [4, 31-01-1818]. Також у дипломатичному листуванні того часу згадується про надзвичайно вигідну для Іспанії торгівлю свинцем [4, 18-04-1806].

Головною ціллю іспанського імпорту з чорноморських портів Росії, як і для представників інших європейських народів у першій чверті XIX ст., було збіжжя, що постачалося сюди з українських земель у надзвичайно великій кількості. Щоправда, його вивіз іспанськими купцями був незмірно меншим, порівняно з обсягами торгівлі інших держав, представниками яких було закладено спеціальні сховища для зберігання „українського” зерна: англійське на о. Мальта і французьке у м. Марсель [1, 28, 89].

На відміну від абсолютно вигідної для Іспанії торгівлі з Росією другої половини XVIII ст., про що згадувалося раніше, торговельний баланс комерційних відносин із чорноморськими портами першої чверті XIX ст. був не на користь піренейської країни. Станом на 1826 р. імпорт російських товарів до Іспанії перевищував відповідний експорт іспанських товарів більш як у 33 рази [3, 469]. Як наслідок, Луїсу дель Кастильйо у листах до свого уряду доводилося наголошувати на надзвичайно великому обсязі вивозу золота та срібла з Іспанії, що використовувалися для оплати збіжжя і не компенсувалися продажем іспанських товарів [4, 04-11-1817].

Водночас, у 1819 р. іспанським консулом було зафіксовано переселення жителів Іспанії до Одеси та її околиць у пошуках кращого життя, про що Кастильйо відразу повідомив урядові в Мадриді: „...цього літа з Маон емігрувала певна кількість ремісників, таких як столяри, стельмахи, будівельники та ін., найвидатніших голів сімей, які в пошуках кращого життя вирішили переселитися сюди, де, внаслідок конкуренції з багатьма іншими емігрантами з Німеччини та Швейцарії, вони почуваються обманутими і обділеними, саме у такому вбогому становищі їм довелося провести зиму [4, 03-08-1819].

Від початку 1820-х рр. іспанська торгівля з підросійською Україною ввійшла у черговий кризовий період, що був зумовлений як внутрішніми, так і міжнародними чинниками. Загострення політичних протиріч в Іспанії, – революційне повстання у січні 1820 р. та прихід до влади лібералів (1820–1823 рр.), – у черговий раз змусили Мадрид зосередитися на внутрішніх проблемах. Відносно великі обсяги імпортованого, головним чином до Каталонії, „українського” зерна порушили внутрішню рівновагу іспанського ринку, оскільки привезене з Росії збіжжя виявилось дешевшим, ніж зібране в Кастилії. Відтак, аби вирішити дану проблему, іспанський уряд у вересні 1820 р. видав закон про заборону імпорту зерна [3, 462]. Врешті, у 1821 р. знову загострилися російсько-турецькі відносини, що, як відомо, не сприяли успішній торгівлі [4, 07-09-1821].

Таким чином, можемо ствердити, що обставини, які склалися наприкінці XVIII ст., внаслідок російської експансії у Північне Причорномор’я та приєднання до Російської імперії Правобережної України, створили необхідні умови для розвитку взаємовигідних торговельних відносин Іспанії з підросійською Україною. Подібно до інших західноєвропейських держав, для встановлення ефективної торгівлі у 1802 р. іспанський уряд прийняв рішення про утворення відповідного консульства в Одесі, що розпочало свою діяльність у 1804 р. під керівництвом Луїса дель Кастильйо.

Проте повною мірою досягнути поставлених цілей не вдалося. По-перше, налагодження торговельних стосунків з російськими портами басейну Чорного

моря хронологічно співпало з одним із найскладніших періодів іспанської історії – правління Фернандо VII (1808–1833 рр.), що позначилося французьким завоюванням Іспанії та антифранцузькою „Війною за незалежність”, колоніальними війнами і втратою більшості американських колоній, які стали незалежними державами, численними ліберальними революційними повстаннями всередині країни. Внаслідок цього урядова політика була зосереджена на внутрішніх питаннях, а іспанській короні та купцям бракувало ресурсів для успішної конкуренції з іншими народами. По-друге, іспанська чорноморська торгівля гальмувалася невирішеністю питання вільного проходження турецьких проток, що спричиняло зайві незручності та відштовхувало купців від даного напрямку торгівлі. Врешті, Іспанії того часу бракувало ініціативних комерсантів, які б, подібно до іспанського представника у Петербурзі другої половини XVIII ст. А. Коломбі, доклали максимум зусиль для організації торгівлі.

1. Золотов В.А. *Внешняя торговля Южной России в первой половине XIX века.* – Ростов-на-Дону, 1963.
2. Додолев М.А. *Россия и Испания 1808–1823 гг. Война и революция в Испании и русско-испанские отношения.* – Москва, 1984.
3. Schop Soler A.M. *Un siglo de relaciones diplomáticas y comerciales entre España y Rusia, 1733–1833.* – Madrid, 1984.
4. *Archivo Histórico Nacional. Sección de Estado.* – Legajo 6220: *Correspondencia del Consulado de Odessa (1802–1833).*
5. *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел /* Ред. кол.: А.Л. Нарочницкий (отв. ред.) и др. – *Серия Первая (1801–1815 гг.). – Том Первый (март 1801 г. – апрель 1804 г.).* – Москва, 1960.
6. *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел /* Ред. кол.: А.Л. Нарочницкий (отв. ред.) и др. – *Серия Первая (1801–1815 гг.). – Том Седьмой (май 1814 г. – ноябрь 1815 г.).* – Москва, 1972.

В. Яремчик

ПРОБЛЕМА КОНСОЛІДАЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ СХІДНОЇ УКРАЇНИ (1900 – 1917 РР.)

Закономірним явищем українського національного відродження на зламі XIX – XX ст. стало утворення українських політичних партій, які очолили новітній громадсько-політичний рух українського народу за соціальне та національне визволення. В Наддніпрянській Україні процес національного партійного будівництва, який розпочався у 1900 р. з Революційної української партії, формування партійної системи, відбувався у набагато складніших умовах. Значне інтегрування Наддніпрянщини, її інтелектуальної еліти та суспільства до загальноросійського культурно-політичного простору, в якому ширились різноманітні суспільні доктрини демократичного, ліберального, націоналістичного, соціалістичного напрямів, створювало проблему у створенні як потужного політичного в організаційному плані руху, так і виробленні всеохоплюючої стратегії національного руху [1, 127, 134, 135; 2, 48]. Наслідком